

**СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В ЕКОНОМІЧНОМУ ВИМІРІ:
СУТНІСТЬ, ВИДИ, ТИПИ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ**

У статті досліджено соціальний капітал як систему соціальних взаємозв'язків. Визначено роль соціального капіталу в умовах становлення інформаційного суспільства, ідентифіковано його потенціал, межі та механізми застосування як новітнього економічного ресурсу, що визначає пріоритети в спрямуванні інвестицій та наповнює новим гуманістичним змістом економічний прогрес.

В статье исследован социальный капитал как система социальных взаимосвязей, определено роль социального капитала в условиях становления информационного общества, идентифицировано его потенциал, границы и механизм использования как новейшего экономического ресурса, что определяет приоритеты в направлении инвестиций и наполняет новым гуманистическим смыслом экономический прогресс.

The article examined social capital as a system of social relationships, defined the role of social capital in terms of information society, identified its potential and the mechanism of the use as the latest economic resource that defines the priorities in the direction of investments, and fills the new humanistic sense of economic progress.

Ключові слова. Соціальний капітал, людський капітал, соціальні мережі, довіра.

Ключевые слова. Социальный капитал, человеческий капитал, социальные сети, доверие.

Keywords. Social capital, human capital, social networks, trust.

Вступ. Дослідження проблематики соціального капіталу розпочалося з суто соціологічних досліджень і сам термін «соціальний капітал» уперше сформульований у процесі соціологічного дослідження системи людських взаємозв'язків. У цьому терміні соціологів цікавив соціальний аспект людської взаємодії як прояв соціалізації. Економістів, які впродовж ХХ-го століття перейшли від абсолютизації фізичного капіталу до дослідження джерел, складових та ефективності людського капіталу на виробництві, зацікавило питання: наскільки ділові контакти і формальне та неформальне професійне спілкування в процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання продукції здатні вплинути на показники прибутковості. Саме тому економісти зосередились на соціальному капіталі як такому, що здатен множити результативність капіталу і збільшувати його сумарну величину. В сучасній науковій літературі дослідження соціального капіталу в координатах соціального світу людини активно продовжують соціологи, економісти зосереджені на потенційних можливостях соціальних зв'язків вплинути на економічний поступ.

Дослідження ролі соціального капіталу як економічного ресурсу в умовах становлення інформаційного суспільства дозволяє ідентифікувати його потенціал, межі та механізми застосування як новітнього економічного ресурсу; визначає пріоритети в спрямуванні інвестицій та наповнює новим гуманістичним змістом економічний прогрес.

Аналіз досліджень даної проблеми. Термін «соціальний капітал» був уперше сформований соціологом Дж. Ганіфаном в 1916 році і почав активно використовуватися в соціологічних дослідженнях. Економісти проявили увагу до соціального капіталу у зв'язку з вивченням людського капіталу, вивчаючи їх взаємообумовленість. Соціальний капітал був досліджений в роботах вчених : Дж. Джейкобс, П.

Бурде, Дж.С. Коулмана, Р.Д. Патнама та ін. вчених. Директор програм міжнародного розвитку в Університеті ім. Дж. Хопкінса — Ф. Фукуяма визнає концепцію соціального капіталу такою, яка «а) не має узгодженого визначення; б) яку надто важко виміряти і пропонує власне визначення: «соціальний капітал — це норми, неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії в групах людей» [17].

Відповідна дослідницька робота була проведена Організацією економічного співробітництва та розвитку та Світовим банком. Ці міжурядові організації акцентували увагу на взаємозв'язку між людським і соціальним капіталом як ключовому елементі досягнення соціально стійкої стратегії, конкурентоспроможності та розвитку. В регіональній доповіді ПРООН про людський розвиток «Від трансформації — до суспільства для всіх» за 2011 рік наголошено, що «соціальний капітал сприяє добробуту і соціальному залученню» [4, с. 39]. У такий спосіб концепція соціального капіталу трактується як частина загальної проблеми людського розвитку.

В українській економічній думці в формування концепції соціального капіталу зробили вагомий внесок науковці В.М. Гєєць, М.Є. Горожанкіна, О.А. Грішнова, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, В.В. Онікієнко та ін. Загальновизнаною стає думка про те, що уособленням соціального капіталу виступають соціальні мережі та довіра.

О.А. Грішнова визначила теорію соціального капіталу як «мультидисциплінарну» [7, с. 20], в якій соціальний капітал визначається як «своєрідний ресурс, який дозволяє людям завдяки соціальним зв'язкам одержувати певні переваги та нові можливості для розширення вибору та задоволення своїх потреб» [7, с. 21]. У численних визначеннях соціального капіталу дослідники поглиблюють розуміння соціального капіталу, включаючи не тільки соціально-економічні аспекти, але розширюють поле дослідження за рахунок аналізу соціокультурних і соціально-психологічних характеристик [16, с. 9—14]. Соціальний капітал визначають також як сукупність господарських взаємодій, традиційних норм і правил, формальних та неформальних обмежень, які визнаються суб'єктами господарської діяльності [11]. Деякі дослідники визнають головним у визначеннях сутності соціального капіталу відносини солідарності, взаємодопомоги, колективізму [3].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності соціального капіталу в економічному вимірі, його видів, типів та форм прояву, взаємозв'язку з іншими формами капіталу.

Результати дослідження. Важливою складовою формування концепції соціального капіталу є аналіз його форм — структурного та когнітивного капіталу. Структурний капітал формується через суспільні інститути, мережі, асоціації та передбачає певні базові правила, яким підпорядковане їх існування. До когнітивної складової соціального капіталу дослідники відносять довіру, відносини, цінності, норми та спроби поведінки. В цьому зв'язку соціальний капітал притаманний суто структурі людських стосунків тому, що у взаємовідносинах з іншими людьми, людина одержує числені переваги. Саме когнітивний компонент соціального капіталу дозволяє визначати його як форму прояву довіри.

Наступним аспектом дослідження соціального капіталу є вивчення процесу його формування та взаємозв'язку на макро-, мезо- та мікрорівнях, що дозволяє наповнити концепцію соціального капіталу суто економічним змістом. Але тут точки зору щодо визначення рівнів аналізу дещо не співпадають. Більшість економістів виділяють мікрорівень, який відповідає індивідуальному, мезоорганізаційному рівню та макроекономічному. Інша позиція відповідає ортодоксальному поділу: мікро-організаційний, мезо-міжорганізаційний та макро-суспільному.

Перший підхід більше імпонує соціологічній точці зору, для якої в центрі уваги власне людина. Економічний компонент тут підсилюється ідеями менеджменту, для якого управління персоналом у всіх його проявах є першоосновою. Саме тут, на наш погляд, в інтеграції з принципами управління, можливий глибокий і продуктивний аналіз процесів формування та ефективного використання соціального капіталу, можливості його вимірів, що дуже важливо для організації при обранні пріоритетних напрямків інвестування. Дослідження в цьому напрямку, а саме, аналіз соціального капіталу на індивідуальному та груповому рівнях і вивчення, яким чином у світовій науковій літературі ставиться питання про вимірювання соціального капіталу, свідчать про суттєве просування в цьому напрямку [2].

Перевага другого підходу полягає в тому, що об'єктом дослідження стає конкурентне середовище, в тому числі на рівні регіону. Вивчення соціального капіталу на макрорівні відбувається у зв'язку з процесами трансформації суспільства і базується на виділенні в структурі сукупного капіталу групи нематеріальних складових, в числі яких соціальний капітал. У цьому зв'язку він трактується як інститут координації взаємодії економічних агентів на взаємності зобов'язань і спільних цінностях [6]. Соціальний капітал для розвитку країн має виключне значення. Так, Л.Поліщук стверджує, що «успіх будь-якої країни все більшою мірою визначається якістю соціального капіталу. Запаси соціального капіталу можуть помітно відрізнятись між суспільствами, регіонами і країнами і ці коливання справляють сильний вплив на стан економіки і суспільства» [15, с. 1].

Ми пропонуємо, відповідно до підходу, який закріпився у вивченні людського капіталу [8] виділяти 1) особистісний рівень, 2) мікро-організаційний, 3) мезо-міжорганізаційний і регіональний 4) макроекономічний рівень. Виділення мезорівня в такій площині дає змогу збагатити концепцію соціального капіталу на основі вивчення соціальних інститутів, мереж та інших утворень на рівні місцевої громади, які керуються правилами адекватними певним регіонам, що на теренах України має реальний прояв і вплив. Власне, цю особливість структурування соціального капіталу відображено в своєрідній типології капіталу: виділяються два його види, перший з яких виступає у вигляді норм і правил поведінки прийнятих для всіх, другий — у вигляді локальних норм і правил. Дослідники дійшли висновку, що на регіональному рівні переважає соціальний капітал другого типу, який представлено змішаною соціальною мережею бізнесу та влади [10].

Прояви соціального капіталу є результатом взаємопосилюючих процесів, які відбуваються одночасно на чотирьох рівнях, або в межах окремих рівнів. Сумарний позитивний результат можливий за умови достатньої розвиненості всіх рівнів соціального капіталу від індивідуального до макро-економічного.

Відсутність належно сформованого соціального капіталу, неможливість його розвитку, або специфічні форми, які здатен набувати соціальний капітал, спричиняють негативний вплив на людський розвиток у цілому. У Регіональній доповіді ПРООН про людський розвиток за 2011 рік наголошується, що «слабкий соціальний капітал посилює соціальне відторгнення, яке в подальшому руйнує інклюзивний соціальний капітал. Це, в свою чергу, може привести до більшої залежності від особистих та родинних зв'язків» [4, с. 39]. Дослідження виявили також, що соціальний капітал здатний вплинути на формування корупційних мереж [17].

Соціальний капітал в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, на думку Ф. Фукуями, переобтяжений тим, що сімдесят років існувала політична система, яка була «навмисно адаптована для виснаження соціального капіталу» з метою «замінити горизонтальні зв'язки між звичайними людьми вертикальними зв'язками між громадянами і самою державою» і, як результат, існує «сильний дефіцит соціального капіталу» [17].

Концепції людського капіталу, інтелектуального капіталу і соціального капіталу до певного часу розвивались незалежно, але саме розвиток концепції соціального капіталу передбачає концептуальне зближення, оскільки є можливість взаємного теоретичного і практичного збагачення. Проблема взаємозв'язку та взаємовпливу людського, соціального та інтелектуального капіталів не має однозначного визначення. Дослідницький проект, який було реалізовано Світовим банком в 2001 році дозволив виявити взаємозв'язок між людським і соціальним капіталом як ключовий елемент досягнення соціально стійкої стратегії, конкурентоспроможності та розвитку. Дж. Коулман «спробував в соціальну теорію ввести концепцію соціального капіталу поряд з концепціями фінансового, фізичного і людського капіталів» [9, с. 138] і в такий спосіб підкреслив важливість автономного аналізу форм капіталу. Аналогічної точки зору притримуються ще ряд авторів, зокрема, О. Грішнова та Н. Поливяна. На їхню думку, на кожному з рівнів аналізу існує певна специфіка взаємодії різних форм капіталу, дослідити яку можливо тільки за умови визнання специфіки прояву кожної з них [7].

У такий спосіб виділяються три концепції, які відображають роль людини в сучасному економічному поступі, які взаємодоповнюються та взаємозбагачуються. Перша — концепція людського капіталу — є основою орієнтації інвестицій на всі види навчання персоналу, визначає спрямованість і зміст навчання. Друга — концепція соціального капіталу — визначає генерування соціальних зв'язків людей як потужний засіб підвищення ефективності інвестицій і нарощення економічного поступу. Третя — концепція інтелектуального капіталу — виступає основою для оцінки результатів інвестиційних зусиль. Цілеспрямована взаємодія цих форм капіталу реалізується в певних конкурентних перевагах організацій, регіонів, держав.

Інший підхід визнає об'єктом дослідження різноманітні варіанти взаємозв'язку та взаємообумовленості цих форм капіталу, в тому числі, соціальний капітал розглядається як компонент людського капіталу. Пропонуються також складні моделі, в яких у процесі структурування людський і структурний капітал визначаються як складові інтелектуального капіталу, структурний, у свою чергу, поділяється на клієнтський та організаційний, де останній включає такі складові, як інноваційний та процесний капітали [1, с. 431].

Еволюція концепції соціального капіталу відображає визнання необхідності не обмежувати аналіз суто соціально-економічними факторами, а визнати існування численних факторів, які виходять за межі традиційних об'єктів дослідження, зокрема, в науковий оборот вводяться поняття культурного, символічного, успадкованого капіталу [12]. Вивчення взаємозв'язку соціального капіталу з іншими його формами розширює межі дослідження за суто економічний зміст явища, і яке уважно вивчається з філософської, соціологічної та політологічної позицій, що дозволяє збагатити і урізноманітнити розуміння соціального капіталу [5, с. 15].

Людський розвиток і економічна ефективність взаємозв'язані як вищі цілі розвитку і соціальний капітал значною мірою виступає засобом досягнення цієї мети. Для реалізації потенціалу соціального капіталу потрібна цілеспрямована політика, адаптована до кожного рівня економіки, яка передбачає обґрунтування та реалізацію процесів залучення, спрямована на розширення можливостей людей щодо примноження соціальних взаємозв'язків. Кожна людина має індивідуальні характеристики, які можуть або бути сприятливими до формування власного соціального капіталу та підключення до групи — організації — місцевої громади — суспільства в цілому, або обмежувати можливий доступ.

Концепція соціального капіталу досліджує три взаємозв'язані сфери соціальної взаємодії: в економічній діяльності, в соціальному житті та в громадському житті в цілому. Відповідно, реалізація потенціалу взаємодії вимагає додаткових умов. Соціальна взаємодія в економічній діяльності реалізується за умов відкритого доступу — усунення бар'єрів — на шляху до робочого місця, до професійних і відповідних інформаційних ресурсів, реалізації свого професійного та креативного потенціалу, справедливої ідентифікації внеску кожного працівника в результати спільної діяльності.

Взаємодія в соціальному і громадському житті можлива за умови вільного доступу до навчання, до культурних і громадських (суспільних) цінностей і здобутків. Розвиток соціального капіталу можливий за умови цілеспрямованих інвестицій, які здатні примножити його та вплинути на зростання віддачі, подолати бар'єри — особисті, соціальні, ціннісні тобто такі, які унеможливають формування зв'язків та обмежують доступ до ресурсів.

Навіть за наявності певних організаційних і правових структур, які покликані об'єднувати і відтворювати умови для формування та ефективного функціонування соціальних зв'язків, ключовим компонентом розуміння соціального капіталу дослідники визнають довіру власне як «продукт соціального капіталу» [17]. За визначенням Р. Патнама, «довіра сприяє співпраці. Чим вищий рівень довіри у спільноті, тим більша ймовірність співпраці. А співпраця сама вже породжує довіру» [14, с. 208]. Саме феномен довіри виступає каталізатором концептуалізації соціального капіталу як загальнонаукового явища, яке визначають ключовим в соціологічних, філософських, політологічних дослідженнях [13].

Практично всі дослідники визнають, що «ключовими елементами соціального капіталу є довіра, спільність ціннісних настанов і формування на цій основі соціальних зв'язків, які сприяють координації і співробітництву для взаємної вигоди» [5, с. 15].

Ключем до розуміння місії довіри в системі соціального капіталу як економічного ресурсу, є думка Ф. Фукуями про те, що «можливість неформального співробітництва має великий сенс для економіки, політики і суспільства в цілому — це суттєво знижує рівень так званих операційних видатків» [17].

Трансформаційні процеси в економіці спричинили зростання ролі взаємодії людей як механізму доступу до обмежених ресурсів і в такий спосіб цілеспрямовано сформований і розвинутий соціальний капітал виступає компенсатором жорстких механізмів ринкової економіки. Більше того, саме атмосфера довіри в ділових стосунках здатна сприяти ефективному використанню ресурсів і дослідники звертають увагу на прямо пропорційну залежність між розвиненістю системи соціальної взаємодії ґрунтованої на довірі та ефективністю використання ресурсів.

Висновки. Сучасні аналітичні моделі представляють людський, інтелектуальний та соціальний капітал у взаємодії, взаємовпливі та взаємозалежності, які мають різні прояви на мікро-, мезо- та макрорівнях. Соціальний капітал займає особливе місце в цих моделях, оскільки йому належать такі специфічні форми прояву як довіра, соціальні мережі та соціальна взаємодія. Конвертуючись у специфічні партнерські стосунки, соціальний капітал набуває характеру нематеріальних активів, які рішуче впливають на конкурентну позицію фірми, здатен зменшити транзакційні видатки та позитивно вплинути на прибутковість організації. Соціальний капітал як структурний та когнітивний вимагають подальшого вивчення з метою формування ефективних інститутів, норм, правил і цінностей, спираючись на які окремі підприємства, місцеві громади та суспільство в цілому здатні здійснювати значний економічний поступ і людський прогрес.

Література

1. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність. Структура інтелектуального капіталу та специфіка його прояву / В.Д.Базилевич. — К.: Знання, 2006. — 431 с.
2. *Басіна Т.О.* To the question of social capital measurement: analysis of approaches / Т.О. Басіна // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. — 2010. — №891. — С. 90—104.
3. *Бузгалин А.В.* Социальный капитал: клей, обеспечивающий устойчивость позднего капитализма или гексоген в его основании / А.В. Бузгалин // Общественные науки и современность. — 2011. — №3. — С. 147—161.
4. Від трансформації — до суспільства для всіх: Регіональна доповідь ПРООН про людський розвиток за 2011 рік. — 139 с.
5. *Гончаренко Н.А.* Социальный капитал: концептуальная неопределённость в социально-философском дискурсе / Н.А. Гончаренко // Філософські проблеми гуманітарних наук. Збірка наукових праць. — К., 2009. — 500 с.
6. *Горожанкина М.Е.* Социальный капитал: политэкономический аспект / М.Е. Горожанкина. — М-во образ. и науки Украины, Донецкий гос. У-тет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского. — Донецк: ДонГУЭТ, 2006. — 289 с.
7. *Грішнова О.А.* Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О.А. Грішнова, Н.А. Полив'яна // Україна: аспекти праці. — 2009. — № 5. — С. 19—24.
8. *Грішнова О.А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. — К.: Т-во «Знання», 2001. — 254 с.
9. *Коулман Дж.* Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. — 2001. — №3. — С. 121—139.
10. *Курбатова М.В.* Структура социального капитала как фактор институционального развития региона / М.В. Курбатова, С.Н. Левин, Е.С. Коган // Общественные науки и современность. — 2010. — № 6. — С. 37—51.
11. *Лебедева Н.* Социальный капитал и модернизация этноэкономики Юга России / Н. Лебедева, О. Ломовцева // Общественные науки и современность. — 2006. — № 2. — С. 109—117.
12. *Нестик Т.* Культурный, социальный и символический капиталы. [Электронный ресурс] / Т.Нестик. — Альманах «Восток»: Вып. №2 (14). — 2004. — Режим доступа: www.situation.ru/app/j_ad_325.html.
13. *Нікіфорова А.Х.* Довіра як складова сучасної демократії / А.Х. Нікіфорова, Г.Ф. Постригань // Вісник КНУ ім. Т.Шевченка «Філософія. Політологія». — 2005. — С. 73—75.
14. *Патнам Р.* Традиції громадянської активності в сучасній Італії: творення демократії / Р. Патнам. — К.: Основи, 2001. — 302 с.
15. *Полищук Л.* То, что нельзя купить [Электронный ресурс] / Л. Полищук // Бизнес-Журнал «Online». — №4-6 апреля. — 2011. — С. 1. — Режим доступа: http://isc.hse.ru/ru/press?__prv=1.
16. Социальный капитал как научная категория. Материалы научной дискуссии // Общественные науки и современность. — 2004. — №4. — С. 5—23.
17. *Фресис Фукуяма.* Что такое социальный капитал. Лекция [Электронный ресурс] / Ф. Фукуяма // Газета «День». — №177. — 2006. — Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/170573>.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2012 р.